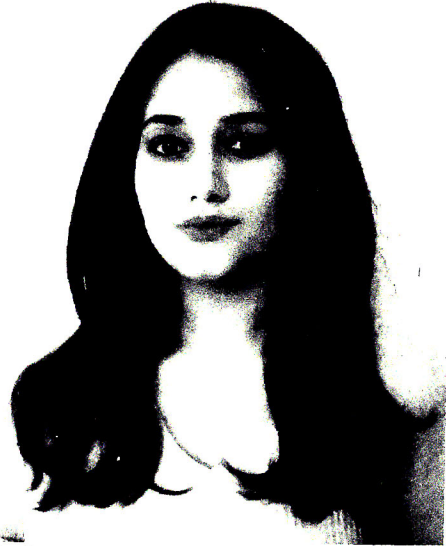

İlkinliyin dəyişməz çöhrəsi

Hər dən adama elə gəlir ki, daha bu mövzuda mümkün olan nə varsa araşdırılıb. Deyilib. Yazılıb. Qurtarıb! Tədqiqat mövzusu kimi ən qədimi, ilkin olanlardandır. Amma bir qaçılmaz reallıq da var; milli mədəniyyətin təməlinə dayanan meydan, xalq oyunları, mərasim toplantıları, şəbih olayları mövzusu bir növ pəncərə, eynək, saf ayna şüşəsi kimidir. Elə ki, sonsuz maraqlı duyğusu ilə əlini uzadıb bu saf aynanın, eynək və pəncərə

şüşəsinin üstünü tutan şəhi, nəmi silirsən, gözlərin önündə yepyeni, heyrətamiz bir aləm açılır. Dəfolunmaz bir istəklə o aləmdə yaşamaq, o aləmin gizliyinə, xəyal dünyasına varmaq istəyirsən. Xalq yaddaşının ata-ana ocağı, necə deyərler, “dibək daşı” kimidir bu aləm. Ssenarisiz, rejissorsuz səhnə kadrlandı. Milli mədəniyyətimizin hansı örnek xəzinəsinə göz atırsansa, xalq ruhunun daşıyıcıları olan o səhnələrdən ölümsüz fraqmentlər birər-birər boy göstərir. Deyək ki, ana kitabımız “Dədəm Qorqud” dastanından bir əsintisi gəlir. Xatırlayaq, ənənəvi məclislərdən biri qurulub. Meydan yeni bir şadyanalıq havasıyla aşıb-daşır. Elə bu vaxt gözlənilməz olay baş verir. Şıdırgı çal-çağır havasından başı dönməz buğa meydana hücum çəkir. Bunu gözləməyən meydan əhli təşviş içindədir. Elə bu vaxt hələ də daşıyacağı adın məramınca yenilməz güc-qüvvət toplayan gənc oğlan vaxt itirmədən meydana çıxır. Qızgın buğanı ram edir. Ozanlar ozanı Qorqud ata onun bu igidliyini ürəkdən öyür, ona Buğac adı verir və gələcəyini qutlayır: “Adını mən verdim, bəxtini, taleyini uca olan Allah versin!”

Unudulmaz səhnədir və hesab edirəm, bu, bizim xalq, meydan oyunlarının bitkin versiyasının yazılı ədəbiyyatımıza yansıyan ilk nümunələrindəndir.

Belə nümunələr “Koroğlu” dastanının ayrı-ayrı qolları hücrəsində oyur-oyur oynamaqdadır. Deyək ki, dil əzbəri olan bu unudulmaz misralarda:

**Pəhləvanlar kisvət geyib, yağlanır,
Cümlə bəzirganlar burda əylənir.**

İki misralıq fikirdir. Amma mahiyyətinə varanda bir

kitablıq mətləb var; yəni burası elə bir meydandır ki, dünyanın ən müxtəlif guşələrindən gələn, eyni zamanda, elin ən ünlü kəsləri bu meydana cəm olur, yol yorğunluqlarını, gündəlik problemlərini, yaşayış qarğışıqlarını, iztirablarını burada unudurlar. Burası bir tamaşa meydanıdır. Rəqib əli yapışa bilməsin deyər bədənlərinə yağ çəkmiş pəhləvanların, meydangir çalib-çağırınların, şəbih ustalarının bir araya gəldiyi məkandır burası.

“Arşın mal alan”, “O olmasın, bu olsun”, “Dəli Kür”, “Yeddi oğul istərəm”, “Dərviş Parisi dağıdır” və s. filmlərində əbədiləşən kadrlar var; bacadan şal sallayanlar, qulaq falına çıxanlar, bəxt sınayanlar, bayramlıq üçün papaq atanlar, yumurta döyüşləri, xoruz döyüşdürmələri, üzüksallama, qulaq falı ayinləri... Bütün bunlar meydan oyunlarından, şəbih ənənələrindən gələn bəlli kodlar, elementlərdir. Eləcə də “Kosa-kosa”, “Qodu-qodu” oyunları.

Folklor araşdırmaçıları, ədəbiyyatşünaslıq elmi adıçəkilən və çəkilməyən çoxsaylı folklor gələnləri haqqında yetərincə bəhs edib. Xalq yaradıcılığı, mifologiyadan gələn yaradıcılıq faktları olaraq bu mövzuda geniş tədqiqatlar aparılıb. Daha çox araşdırma sahəsi olaraq, daha çox mövzu aktualığı, xalqın, millətin keçib gəldiyi zamanın, mühitin gerçək tərəfini öyrənmək baxımından. Ancaq çox zaman tədqiqatçılar bu mədəniyyət xəzinəsinin topluma bəxş etdiyi, yaşatdığı estetik zövq mövzusunun üzərindən sükkutla keçilib. Yəni bəlli folklor nümunələrinin yaranma tarixi, meydan oyunları və şəbihlərin geniş yayıldığı ərazilər, bəlli nümunələr folklorşünaslıq faktı kimi tədqiq edilib, ancaq xalq ruhunun, xalq inancının gerçək ifadəçiləri olan bu mədəniyyət xəzinəsinin yaranmasına vəsilə olan zəruri məqamlar arxa planda qalıb. Belə deyək, folklor, xalq yaradıcılığı küll olaraq mədəniyyət faktı kimi öyrənilib, ancaq onun estetik mahiyyəti, yaranma, var olma səbəbi, bu xəzinənin cəmiyyət həyatının hansı boşluqlarını doldurmalı olduğu zərurəti əhatəli şəkildə öz ifadəsini tapmayıb. Bu xüsusda biz daha çox kino mətbəximizə, ekran-efir məkanlarımıza borcluuyq. O səbəbdən ki, çoxyönlü meydan oyunlarının, şəbih mərasimlərinin cəmiyyət həyatına bəxş etdiyi estetik yaşamı epizodik fonda olsa da belə, kino, ekran-efir təsərrüfatımız daha qabarıq şəkildə ifadə edə bilməmişdir. Məsələn, “Yeddi oğul istərəm” filmində Novruz bayramı şadyanalığını əks etdirən “Kosa-kosa” səhnəsində izləyici həm məşhur mahnısını oxuya-oxuya heybəsini dolduran Keçəpapağı, həm evlənmək arzusu ilə qovrulan, bir oyunu ilə “keçini qoyun eyləyən” Kosanı görür, həm də bu xoş meydan

oyunu fonunda bütün qayğılarını, dörd-sərinə, həyat problemlərini unudub bir anın xoşbəxti olan meydan əhlini... Üz-gözlərini tük basıb, vaxtsız qocalığın ağır yükü üstlərinə çöküb, əyin-başları tükülüb, ancaq tamaşa-sına durduqları şəbih onları gözləri yaşarınca güldürür. Yeganə tək dişlərinin görünməsinin, ağızlarındakı yaşmağın sürüşməsinin, üz-gözlərinin dərin qırışlarının görünməməsinin belə fərqi deyillər.

Həmin anlarının bəxtəvərləridirlər. Dünyanın ən böyük estetik zövqünü yaşayırlar. Ürəklərində kinə, kibirə yer qalmayıb. Təmizlənmə, paklaşma məqamındadırlar. Həmin anda upuzun saqqalı, güclə seçiləcək buyuzları, bəzi hallarda uzanıb-uzanıb yerə çatan "quyruğu" yerə dəyən, görkəmi ilə meydanı dolduran şəbihçilər belə bu səhnəni izləyənlərin gözü önündə səadət, sevinc, güllüş mələkləri kimi görünür. Yəni seyrçi hər hansı "şeytanlığın" içində belə, səmimiyyət, təbəssüm ilahisi arayır. Onu tapır. Ona sığınır. Necə deyərler, könlü qaranlıqlarını aydınladırlar. Anın xoşbəxtliyini yaşayırlar. Bu halı hər dəfə yeni bir meydan oyunu, şəbih tamaşaları ilə yenidən yaşamaq arzuya dönür. O meydanın, o şəbih gününün yolu gözlənilir. Gəlir Novruz günlərinin məşhur yumurta döyüşləri, papaq atdı, qulaq falına çıxma mərasimləri. Bu adət-ənənənin insana yaşatdığı xoş əhval-ruhiyyə, verdiyi zövq... Mübağiləsiz demək olar ki, bu səhnələr, xalq yaradıcılığı nümunələri böyük teatr, səhnə mədəniyyətimizin təməlinə qoyulan özül daşları kimidir. Böyük teatr həyatımız o köklərdən gəlir. Səhnə tariximizin ilk qaranquşlarından olan, "Hekayəti - Molla İbrahim Xəlil kimyagər" in misi qızla çevirə bil-mək güllüşü, "Ölümlər" in məşhur qəbiristan toplantısı həmin meydan oyunlarının daha genişlənməmiş, daha "ahıl-lanmış", daha cilalanmış şəkilləridir. Sadəcə, bu məqamda önə çıxan situasiya yeni mahiyyət daşıyır; saf, xoş güllüş, ironiya, kinayə, rişxənd tonuna keçir. Mahiyyət-sə yerində qalır. Yəni hər iki halda, hər iki tonda meydanı dolduran güllüş cəmiyyəti, toplumu və fərdləri mə-nəvi paklığa, təmizlik aləminə səsləyir.

Onu yeniləyir, özünü-özünə tanıdır.

Meydan, xalq mərasim oyunları, şəbihlər mədəniy-

yət tariximizdə Yerini, Göyünü, Dünyanın öz poetik ifadəsini tapdığı ölümsüz mənbələrdir. Dünyanın, bəxtin, taleyin sirli bilməcələrinə, gələcəyin gerçəyə çevirə biləcəyi gözləntilərə, açılmaz qıfıllara qulaq falları, qapı pusmalar, üzük sallamalar, suda iynə gezdirməklə açar salan vergili bilgilərimiz düşündüklərini və qənaətlərini ilk növbədə meydan oyunlarının, şəbih tamaşalarının dilindən anladılar. Bir ağızdan xəbər almaq istəyiblər ki:

Qodu-qodunu gördünüzmü?

Qoduya salam verdinizmi?

Qodu burdan keçəndə

Qırmızı donunu gördünüzmü?

Ən çox dumanlı-sisli, qaranlıq günlərdə oxunan, dil əzbəri olan nəğmədir bu... İfaçı üçün Qodu xoş günün, aydınlığın, işığın daşıyıcısı olan, libası, qırmızı geyimi səhəri simvolizə edən mifik varlıqdır. Arzuolunmaz günlərdə bu mifik varlığın belə xoş ovqatla xəbər alınması sıxıntı çəkən hər kəse toxtaqlıq verir. Anladır ki, ümitsiz olmayın, işıq, Günəş, sevinc simvolu olan Qodunun nəfəsi duyulmaqdadır, lap elə indicə gəlib yanınızdan keçəcək, öz qızılı geyimiylə dünyanızı işıqlandıracaq. Bəxtinizə gün doğacaq. Dörd misralıq bu şerqi ilk növbədə estetik zövq, yaşantı mənbəyi, müjdəçisi kimi yaddaşlara yansıyır. Bütün hallarda xalq yaradıcılığı, meydan oyunları bu vacib missiyaya hesablanmış.

"Estetik təsir, estetik yönəltmə" yazıram və yadıma memuar ədəbiyyatdan tanış olan səhifələr düşür; deməli, görkəmli maarifçi yazıçımız Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev ötən əsrin əvvəllərində mədəniyyət beşiyi Şuşada ilk xalq tamaşasının əsasını qoyur. Proqram Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeməsindən Leylinin ölümü səhnəsi əsasında hazırlanır. Məcnun rolunda böyük müğam ustası Cabbar Qaryağdıoğlu, Leyli rolunda məşhur xanəndə Keçəçi oğlu Məhəmməd tamaşaçı qarşısına çıxır. Və bu oyunu yeniyetmə marağı ilə izləyən, gələcəyin dahi bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyliyə ölməz "Leyli və Məcnun" operasını yazdıracaq. Deməli, kiçik

bir xalq tamaşası gələcək zamanlar üçün əbədi var olacaq, səhnələr titrəyəcək möhtəşəm bir sənət abidəsinin təməlini atır. Estetik zövqün milli təfəkkürə, düşüncəyə verdiyi stimulun parlaq nümunəsidir bu... Günümü-zün, yaşamamızın ayrılmaz parçasına çevrilən telema-kanlar, mobil telefon şəbəkələri, kompüter gerçəklikləri nənə-babalarımızın "Sehrli güzgü" nağıllarının, xəyallarının gerçəyə çevrilməsinin isbatı deyilmi? Hələ bir, uçan xalça-sürəti saniyələrlə hesablanan uçaq vasitələri paralelləri... "Qarpız arabaların, kağız gəmilərin" köynəyindən çıxan buzqran gəmilər, katerlər... Bütün bunların hər biri ilkin yaradıcılıq amilinin doğurduğu estetik zövqün, heyranlığın cəmiyyət həyatına daha böyük, ərđəmli şəkildə nüfuz etməsi, daha geniş ölçüdə reallaşması deyilmi? Hansı yöndən göz yetirsək görürük ki, bu günün gözüylə baxanda, haradasa bəsit, sadə, xəyalpərəstlik nümunəsi olan o ilkin xalq oyunlarının, şəbih tamaşalarının estetik təsiri, oyadıcı, səfərbəredici niyyəti çağdaş həyatımızın dünyaşöhrətli mədəniyyət abidələrinin meydana gəlməsində əsaslı, əvəzsiz bazis rolunu oynayıb. Xalq, toplum arzusunun reallığa dönüş məqamının kökündə o sadə, hər cür ritorikadan uzaq estetik zövqü formalaşdıran, ilkinliyinə vəfəli nəsnələr da-yanır.

Unutmamalıyıq. Hər cür multikultural, hər cür "izmlər" basqısının tünlüyü şəraitində belə, o ilkin təməllərin, mədəniyyət "babalarının" milli ruha, düşüncəyə yansıdığı heyranlıq dolu estetik zövq mənbələrimizə sahib çıxmalıyıq.

Avropa parlaq görüntülər arxasınca yürüdükcə yaponlar keçmişin ətrini yaşadan, tarixə vəfəli, əsrlərin aşınmasına məruz qalmış "solğun rəngləri" sevdilər. O rəngi qorudular. O rəngə sahib çıxdılar və özlərini o rəngdə tapdılar. O rəng köhnəliyin, geriliyin yox, sözün gəni mənasında özünə, soy-kökə, ilkinliyə bağlılığın rəngidir. Əbədi rənz, dəyişməz çöhrədir. O çöhrədə əks olunan nə varsa, gül ləçəyi, bulaq suyu, ana südü kimi saf, təmiz və əbədidir... Estetik hadisənin idrak aləminə, düşüncəyə bu yöndən yansıdığını isə isbat etməyə lüzum qalmır.